

نقد ادبی

حمیدرضا سنایگان فر

(دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال)

انتشارات آریا شهر

تابستان ۱۳۹۷

فهرست نویسی پیش از انتشار کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

سرشناسه: شایگان فر، حمیدرضا، ۱۳۴۱-

عنوان و نام پدیدآور: نقد ادبی / حمیدرضا شایگان فر.

مشخصات نشر: تهران: آریاشهر، ۱۳۹۷.

مشخصات ظاهری: ۳۳۲ ص.

شابک: ۳۰۰۰۰ ریال ۹۷۸-۹۶۴-۷۷۰۰-۹۳-۱

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: کتاب حاضر را نخستین بار، نشر دستان با عنوان «نقد ادبی، معرفی مکاتب

نقد همراه با نقد و تحلیل متونی از ادب فارسی» در سال ۱۳۸۰ منتشر کرده است.

عنوان دیگر: نقد ادبی، معرفی مکاتب نقد همراه با نقد و تحلیل متونی از ادب فارسی.

موضوع: نقد ادبی

موضوع: ادبیات -- تاریخ و نقد

موضوع: ادب فارسی -- تاریخ و نقد

موضوع: نقد

ردیف کتابخانه ملی: ۱۳۹۷/۷۲۷/۱/ش/۸۱۱

رده‌بندی: ۸۰۱/۹۵

شماره کتاب‌شناسی: ۵۳۵۹۷۷۸

نقد ادبی

دکتر حمیدرضا شایگان فر

(دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شرق)

ویراستار علمی: دکتر معصومه موسایی

صفحه‌آرا: شبنم شهبازی

طراح جلد: بهار آزمون

چاپ ششم / ویرایش چهارم (چاپ اول انتشارات آریاشهر)

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: سفیر اردهال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۳۵۷-۵-۷

فهرست

۱۳	مقدمه‌ای بر چاپ ششم
۱۷	فصل اول / نقد ادبی چیست
۲۳	فصل دوم / تاریخچه مختصر نقد ادبی
۲۳	یونان و روم
۲۳	آریستوفان
۲۴	سقراط و افلاطون
۲۴	ارسطو
۲۷	نقد ادبی در میان اعراب
۲۸	تاریخ نقد در ایران
۲۸	ترجمان البلاغه
۲۹	قابوس‌نامه
۲۹	حدائق السحر فی دقائق الشعر
۲۹	چهارمقاله
۲۹	لباب الألباب
۳۰	معیار الاشعار
۳۰	المُعْجَم فی معاییر اشعار العجم
۳۰	آتشکده آذر

فصل سوم / نقد متنی یا تصحیح متون.....	۳۳
فصل چهارم / نقد سنتی (نقد تاریخی، اخلاقی و فلسفی).....	۳۹
تاریخچه مختصر نقد سنتی.....	۳۹
آنچه برای منتقدان نقد سنتی اهمیت دارد.....	۴۱
چگونگی برخورد منتقدان نقد سنتی با متن.....	۴۲
رویکرد اخلاقی.....	۴۴
رویکرد تاریخی.....	۴۶
رویکرد فلسفی.....	۴۶
مزایای نقد سنتی.....	۴۸
محدودیت‌های نقد سنتی.....	۴۸
فصل پنجم / فرمالیسم (شکل‌گرایی).....	۵۱
پیشینه فرمالیسم.....	۵۱
منظور از شکل یا Form چیست.....	۵۳
شکل در بیتی از حافظ.....	۵۳
مهم‌ترین نظریه‌های فرمالیست‌ها.....	۵۶
الف) آشنایی‌زدایی Defamiliarization.....	۵۶
ب) تفاوت کاربرد زبان در ادبیات با کاربرد آن در دیگر زمینه‌ها.....	۵۸
ج) اهمیت واژه و لفظ در ادبیات.....	۵۹
د) تفاوت ادبیات با واقعیت.....	۶۱
چگونگی برخورد فرمالیست‌ها با متن؛ با شواهد فارسی.....	۶۳
تحلیل فرمالیستی غزلی از حافظ.....	۷۱
درونمایه مرکزی.....	۷۲
تحلیل ابیات.....	۷۲
تناسب وزن شعر با انسجام غزل.....	۷۶
تناسب قافیه شعر و ردیف آن با انسجام غزل.....	۷۶
تحلیل فرمالیستی یک داستان کوتاه.....	۷۸

۷۸	عناصر داستان «بچه مردم»
۸۰	موارد ظاهراً اضافی در داستان
۸۱	تحلیل داستان
۸۶	مزایای نقد فرمالیستی
۸۷	محدودیت‌های فرمالیسم
۸۹	فصل ششم / نقد نو New Criticism
۹۰	رابطه یا اشتراک عینی
۹۰	مغلطه قصد
۹۰	مغلطه تأثیر
۹۱	خلاصه نظریات منتقدان نقد نو
۹۳	فصل هفتم / ساختارگرایی
۹۳	پیشینه نقد ساختارگرایی
۹۳	نشانه در زبان
۹۴	روابط همنشینی و جانشینی
۹۴	محور همنشینی
۹۴	محور جانشینی
۹۵	تفاوت زبان و گفتار
۹۶	پراپ و استراوس
۹۷	عمده نظریات ساختارگرایان
۹۹	چگونگی برخورد ساختارگرایان با متن
۱۰۱	گرماس و شیوه ساختارایانه او
۱۰۲	نقد ساختاری حکایتی از سعدی به شیوه گرماس
۱۰۲	خلاصه حکایت «مشت‌زن»
۱۰۳	نگاهی ساختارایانه به داستانی از جمال‌زاده
۱۰۶	نگاهی کوتاه و ساختارایانه به شخصیت‌های قصه‌های عامیانه فارسی
۱۰۷	تفاوت ساختارگرایی با فرمالیسم

۱۰۸	 مزایای نقد ساختارگرا
۱۰۹	 محدودیت‌های نقد ساختارگرایی
۱۱۱	 فصل هشتم / پساساختگرایی
۱۱۲	 تئوری اصلی تمام مکاتب پساساختگرا
۱۱۳	 نظریات عمده پساساختگرایان
۱۱۷	 نگاهی به نظریات برخی پساساختگرایان مشهور
۱۱۹	 نقد اختاری و پساختاری بیتی از حافظ
۱۱۹	 نقد ختگرایی بیت
۱۲۱	 نقد پساختاری بیت
۱۲۳	 مزایای نقد پساختگرایان
۱۲۳	 محدودیت‌های پساختگرایی
۱۲۵	 فصل نهم / شالوده‌شکنی (اسازی)
۱۲۵	 دریدا و نظریه «شالوده‌شکنی»
۱۲۵	 متافیزیک حضور
۱۲۸	 شالوده‌شکنی در حکایتی از اسرارالتوحید
۱۲۹	 نقد حکایت
۱۳۰	 شالوده‌شکنی در داستان فیلم «دیگران» (The Others)
۱۳۳	 فصل دهم / فمینیسم (اصالت زن)
۱۳۳	 پیشینه فمینیسم
۱۳۴	 خلاصه مهم‌ترین نظریات فمینیست‌ها
۱۳۵	 نقد فمینیستی حکایتی از پروین اعتصامی
۱۳۸	 مزایای نقد فمینیستی
۱۳۸	 اشکالات نقد فمینیستی
۱۴۱	 فصل یازدهم / هرمنوتیک (علم تفسیر متن)
۱۴۱	 تاریخچه هرمنوتیک

۱۴۲	تئوری‌های هرمنوتیک‌های سنتی
۱۴۵	تئوری‌های هرمنوتیک‌های جدید
۱۴۹	مروری بر نظریات عمده متفکران هرمنوتیک
۱۵۱	عین‌القضات و نظریه «دریافت خواننده»
۱۵۳	فصل دوازدهم / نشانه‌شناسی (Semiotics)
۱۵۳	تاریخچه نشانه‌شناسی
۱۵۴	نشانه‌شناسی در میان قدمای ما
۱۵۵	نشانه‌شناسی و متن ادبی
۱۵۵	نقد نشانه‌شناسانه مفهوم «دایره» و تداعی معانی گسترده آن در آغازین غزل حافظ
۱۵۷	نشانه‌های دایره در غزل
۱۶۱	مثال‌هایی از «دایره» در شعر حافظ
۱۶۲	مثال‌هایی از «عدد هفت» در شعر حافظ
۱۶۲	نشانه‌های دایره در فرش ایرانی و سرل مریدان
۱۷۳	نشانه‌های تصویر «یانگ و یین» در غزل مریدان
۱۷۷	فصل سیزدهم / نقد جامعه‌شناسانه
۱۷۷	پیشینه نقد جامعه‌شناسانه
۱۷۹	برخی آرای جامعه‌شناسان در باره ادبیات و هنر
۱۸۰	نظریات عمده منتقدان نقد جامعه‌شناختی
۱۸۱	نقد جامعه‌شناختی حکایت «جدال سعدی با مدعی»
۱۸۳	مزایای نقد جامعه‌شناسانه
۱۸۳	محدودیت‌های نقد جامعه‌شناسانه
۱۸۵	فصل چهاردهم / نقد پدیدارشناختی
۱۸۵	پیشینه پدیدارشناسی
۱۸۷	نظریات پدیدارشناختی در ادبیات
۱۸۸	پدیدارشناسی شخصیت شمس در آثار مولانا

۱۸۹		مقدمه
۱۹۰		پدیدارشناسی شمس
۲۰۵		فصل پانزدهم / نقد روان‌شناسانه
۲۰۵		پیشینه نقد روان‌شناسانه
۲۰۷		نظریات عمده فروید
۲۰۷		نظریه ناخودآگاه
۲۰۹		مثال از واپس‌زنی افکار ناخوشایند در ناخودآگاه
۲۱۰		آشنایی مولانا با واپس‌زنی افکار به ناخودآگاه و شیوه معالجه آن
۲۱۱		ادامه بحث ناخودآگاه
۲۱۳		ناخودآگاه، ادبیات
۲۱۴		ساختار شخصیت
۲۱۴		نهاد
۲۱۴		فرامن
۲۱۵		من
۲۱۵		نهاد، فرامن و من در ادبیات
۲۱۶		عقده ادیب
۲۱۸		لیبیدو
۲۱۹		تفسیر تصاویر هنری بر مبنای جنسیت
۲۲۰		فراکنی
۲۲۰		نظریات آدلر و انتقاد او از فروید
۲۲۲		نقد هنر و ادبیات در نظریات آدلر
۲۲۴		انتقادات یونگ به نظریات فروید
۲۲۶		نقد روانکاوانه در ادبیات
۲۲۸		نقد روان‌شناسانه داستان «بچه مردم»
۲۲۹		واپس‌زنی افکار ناخوشایند در ناخودآگاه
۲۲۹		فشار ناخودآگاه به صورت لغزش‌های گفتاری و رفتاری
۲۳۰		فراکنی در داستان

۲۳۱	فرامن (پاسبان درون)
۲۳۱	تناسب جمله‌بندی‌های داستان با حالات روانی مادر
۲۳۲	عقدهٔ ادیپ در داستان «رستم و اسفندیار»
۲۳۵	تحلیل «رستم و اسفندیار» بر اساس نهاد، فرامن و من
۲۳۹	مزایای نقد روان‌شناسانه
۲۳۹	محدودیت‌های نقد روان‌شناسانه
۲۴۱	فصل شانزدهم / نقد اسطوره‌گرا
۲۴۱	پیشینهٔ نقد اسطوره‌گرا
۲۴۳	اسطوره چیست؟
۲۴۶	نظریات عمدهٔ اسطوره‌گرایان
۲۴۶	قربانی کردن فرمانروای الهی
۲۴۷	زمان
۲۴۸	نظریهٔ ناخودآگاه جمعی
۲۵۰	صورث مثالی یا کهن الگو
۲۵۲	آنیماس، آنیموس، سایه، نقاب
۲۵۴	آنیموس
۲۵۴	سایه
۲۵۴	نقاب
۲۵۵	اسطوره و ادبیات
۲۵۹	صورث مثالی؛ مضامین مشترک در اساطیر و ادبیات
۲۵۹	الف) نظام دوگانه یا دو بونی
۲۶۰	ب) آب
۲۶۰	ج) زن
۲۶۰	د) پیر
۲۶۱	نقدی کهن‌الگویی بر مبنای نظریهٔ یونگ بر حکایتی از اسرارالتوحید
۲۶۵	نقد داستان
۲۶۶	ظهور پیر در داستان شاه و کنیزک در مثنوی

۲۶۷	انواع صور مثالی «قهرمان» در ادبیات و اساطیر
۲۶۹	تحلیل داستان جمشید، ضحاک و فریدون در شاهنامه بر اساس اسطوره مرگ و تولد دوباره در نظریه فریزر
۲۶۹	درآمد
۲۶۹	مقدمه
۲۷۳	جمشید = خورشید = تابستان
۲۷۵	ضحاک = سرما = زمستان
۲۷۸	فریدون = بهار = گاو (احیاگر جمشید، تابستان و خورشید)
۲۸۶	نماد ردازی عدد سه در داستان جمشید، فریدون و ضحاک
۲۸۷	مزایای نقد اسطوره گر
۲۸۸	محدودیت‌های نقد اسطوره گر
۲۸۹	فصل هفدهم / پُست مدرنیسم
۲۸۹	مقدمه
۲۹۱	پُست مدرنیسم در ادبیات
۲۹۲	ویژگی‌های آثار ادبی مدرن
۲۹۳	ویژگی‌های آثار پُست مدرن
۲۹۶	داستان و سینمای علمی - تخیلی «سایبرپانک» و ویژگی‌های آن
۲۹۷	نقدی بر داستان فیلم «ماتریکس (۱)»
۲۹۸	خلاصه داستان فیلم
۲۹۹	نقد داستان
۳۰۱	انتقاد از پُست مدرنیسم
۳۰۳	پیوست / داستان کوتاه «بچه مردم» از جلال آل احمد
۳۰۹	نمایه اعلام
۳۱۵	منابع

مقدمه‌ای بر چاپ ششم

ویرایش اول از چاپ دوم تا چهارم کتاب، چنان که انتظار می‌رفت با استقبال خوانندگان فرهیخته و دانشجویان روبه‌رو شد. لطف و پیشنهاد‌های خوانندگان مرا بر آن داشت تا کتاب را با ویراست دوم (چاپ‌های پنجم و ششم) روزآمد کنم. از این‌رو، در ویرایش دوم، قطعات و پاراگراف‌های زیادی از کتاب، حک و اصلاح شد. با تغییر کرد و همچنین بخش‌ها و فصل‌های تازه‌ای (مثل نشانه‌شناسی و نقد جامعه‌شناسی) با استفاده از منابع روزآمد به کتاب افزوده گشت و اکنون آخرین ویراست برای چاپ ششم در سال ۱۳۹۷ توسط ناشر جدید (انتشارات آریاشهر) به چاپ سپرده می‌شود.

ضروری می‌دانم این نکته را یادآوری کنم اگرچه در سالیان اخیر کتاب‌های ارزشمندی در زمینه نقد ادبی نوشته یا ترجمه شده، ولی نگارنده به عنوان مدرس درس «نقد ادبی» در دانشکده‌های ادبیات، همواره با دو مشکل روبرو بوده است:

۱. کتاب‌های تألیفی در زمینه نقد ادبی، اغلب به جای طرح مباحث نقد ادبی، به تاریخ نقد پرداخته‌اند، یا چنانچه از مکاتب نقد، سخن گفته‌اند، جای نقد عملی، یعنی نقد آثاری از ادبیات فارسی، بر اساس نظریات هر مکتب، در آنها خالی است.

۲. کتاب‌های ترجمه شده نیز (در صورتی که مترجم مایه کافی در زمینه تئوری‌های نقد داشته باشد) متأسفانه فقط به طرح و تعریف مکاتب نقد با فضا و جو ادبیات مغرب‌زمین پرداخته‌اند که در نتیجه اغلب برای خواننده ایرانی، نامأنوس و بیگانه جلوه می‌کنند.

به نظر نگارنده تنها کتابی که به لحاظ طرح تئوری‌های مکاتب نقد و همچنین پرداختن به نقد عملی، اهمیت خاصی دارد، کتاب *راهنمای رویکردهای نقد ادبی* (*A Handbook of Critical Approaches to Literature*) است. این کتاب در آمریکا توسط چهار تن از استادان زبان و ادبیات انگلیسی برای دانشجویان این رشته نوشته شده است. مؤلفان در کتاب مذکور، ضمن معرفی مکاتب مهم نقد ادبی (البته با حال و هوای ادبیات انگلیسی)، فقط چهار اثر از شاهکارهای ادبیات انگلیسی از چهار ژانر (نوع ادبی) را انتخاب کرده، و بعد از طرح مباحث هر مکتب نقد، تئوری‌های مکتب مذکور را بر همان چهار اثر اعمال کرده‌اند. کتاب مذکور در عین کارآمدی بسیار، خالی از اشکال نیست؛ چرا که اولاً به تنهایی تعصب‌آمیز از مطرح کردن فرمالیسم روسی که تأثیر بسیار گسترده‌ای بر نقد در مکاتب مختلف نقد در غرب داشته، خودداری کرده‌اند و دیگر این که جای مکاتب جدیدی مثل پساساختگرایی، نشانه‌شناسی، شالوده‌شکنی و... در این کتاب خالی است.

نگارنده با توجه به آنچه مطرح شد و با توجه به شیوه کار کتاب یاد شده، سعی کرده است کتاب حاضر را به زبانی ساده و بویژه بر اساس نیازهای نندگان ایرانی و آشنایان با زبان و ادبیات فارسی به ترتیب زیر تألیف و تدوین کند:

۱. در فصل‌های جداگانه‌ای که به هر یک از مکاتب نقد اختصاص یافته، بعد از ذکر تاریخچه‌ای مختصر، تئوری‌های مهم هر مکتب توضیح داده شده و سپس آثاری از ادبیات فارسی با نگرش خاص همان مکتب، نقد و تحلیل شده است.

۲. در پایان اغلب فصل‌ها، محدودیت‌ها و همچنین مزایای هر مکتب برشمرده شده است.

۳. از طرح مکاتب کم‌اهمیت‌تر خودداری و در باره مکاتب مهم‌تر و پرکاربردتر، بیشتر بحث شده است.

۴. نگارنده سعی کرده تا با احترام به محققان و نویسندگان متقدم، حتی جمله‌ای از نقل قول‌های مطالب آنان بدون ذکر مأخذ نماند؛ واضح است که مسؤولیت هرگونه اشتباه یا قصوری در کتاب حاضر به عهده این جانب است.

خوانندگان فرهیخته و گرامی، سپاسگزار خواهیم شد هرگونه نقد و پیشنهادی را با نگارنده به ایمیل hrshayegan@gmail.com در میان بگذارید.

در پایان این مقدمه، نویسنده بر خود بایسته می‌داند از استاد بزرگوار دکتر سیروس شمیسا سپاسگزاری نماید که اگر تشویق‌ها و سال‌ها استفاده از محضر پربار ایشان نبود، کار حاضر به سامان نمی‌رسید.

از خانم دکتر معصومه موسایی که ویرایش علمی و نگارشی کتاب را با دقت خاصی انجام دادند، کمال تشکر را دارم؛ بدیهی است هرگونه اشکال علمی یا نگارشی احتمالی بر عهده نگارنده است.

از مدیر محترم انتشارات تریاش، جناب آقای داریوش گودرزی که خود از فضلا و دانش‌آموختگان رشته زبان و ادبیات فارسی است، برای تقبل زحمت چاپ ششم کتاب در این واندسای نشر و ناشری و سرآر خانم ششم شهبازی برای زحمات صفحه‌آرایی و تایپ تشکر می‌کنم.

حمیدرضا شایگان‌فر

تیرم - بهمن ۱۳۹۷